

գենդներ եւ դիւցազներգութիւններ լեռնական այդ աշխարհից:

Նրա զրէի ներքոյ հայ գիւղը լեզու առեց եւ խօսեց դիւթական, ներդաշնակ երգերով:

Այդ երգերը գիւղական մի-մի գեղարուեստական պատկերներ են, կենդանի, խորը եւ հոգեքանական, որոնք խօսում են ձեր սրտերի, ձեր հոգիների եւ ձեր զգացումների հետ:

Այդ պատկերներով նա սերունդներ դաստիարակեց, գեղեցկացրեց նրանց սիրտն ու հոգին, ազնուացրեց նրանց բարոյական աշխարհայեացքը:

Նրանցից շատերը հնչում են այսօր հայ ժողովրդի շրթների վրայ եւ թռչում բերնից բերան: Նրա «Անուշը», «Մարօն», «Գութանի երգը», «Ինձ մի խնդրիր» տարածուած են հայ ժողովրդի լայն խաւերում. իսկ նրա լեզենդներից եւ դիւցազներգութիւններից շատերը կազմում են մեր դպրոցական դասագրքերի լաւագոյն էջերը:

Այդ երգերով նա մի պատուաւոր տեղ է գրաւում հայ բանաստեղծական գրականութեան պատմութեան մէջ:

II.

60—80 ական թուականների հայ բանաստեղծութիւնը:

Յով. Թումանեանի ստեղծագործութիւնները գնահատելու եւ նրա կատարած դերը ցոյց տալու համար անհրաժեշտ է ծանօթանալ բանաստեղծական այն մոտիւնների եւ ուղղութեան հետ, որ տիրապետում էր մեր գրականութեան մէջ, նախ քան նրա գրական հորիզոնի վրայ յայտնուելը:

60—80 ական թուականների ժամանակաշրջանն է դա: Այն ժամանակ մեր գրականութեան եւ մեր բանաստեղծու-

թեան մէջ տիրապետում էր յեղափոխաւագգային ուղղութիւնը: Հայ բանաստեղծների ներշնչման եւ ոգեւորութեան աղբիւրը ազգայնական ոգին էր: Նրանք իրենց քնարի լարերի վրայ հնչեցնում էին ազգ եւ հայրենիք: Պատկերացնում էին հայի պատմական անցեալը, երգում նրա մեծութիւնը, դարեւոր տառապանքները: Մտրակում էին ազգի թերութիւններն ու պակասութիւնները: Կոռում էին խաւարի եւ տգիտութեան դէմ: Բարոգում էին լոյս եւ գիտութիւն: Նրանք համակուած էին վերածնութեան իդէալով, ինքնաճանաչութեան գաղափարով: Պէտք էր ազգը վերածնել, պէտք էր հայրենիքը ազատագրել: Ահա ժամանակաշրջանի բանաստեղծութեան մոտիւնները, ուրիշ տեսակի թէմաներ անհասկանալի էին:

80-ական թուականների վերջերին սակայն հայ բանաստեղծութեան համար բացում է մի նոր շրջան: Հնչում են նոր մոտիւններ, նոր թէմաներ: Դա ուշագրաւ մի երեւոյթ էր, որ ունէր իր հիմնական պատճառները: Դրականութիւնը, կեանքը առաջ էր թաւալւում նոր ուղիով, նոր ճանապարհով: Ի՞նչ էր այդ նոր ուղին: Հայրենի աշխարհում կար մի ամբողջ ժողովուրդ, աշխատող, արտադրող եւ կառուցանող. մի ամբողջ դասակարգ, որ լըքուած էր, արհամարուած եւ մոռացուած: Դա գիւղացիութիւնն էր, որ ունէր իր ուրոյն կեանքը, իր քնորոշ առանձնայատկութիւնները, իր հազար ու մի ցաւերը: Անշուշտ գրականութիւնն անտարբեր չէր կարող մնալ այդ աշխարհի հանդէպ: Բանաստեղծութիւնը պիտի երգէր այդ ժողովրդի կեանքը, պիտի պատկերացնէր այդ նոր աշխարհը: Դա ժամանակի հրամայողական պահանջն էր: Եւ արհաւիրք ազգային մոտիւնների հետ հնչում են գեղջկական-հովուերգական տաղեր: Բանաստեղծները երգում են ոչ միայն իրենց հայրենի աշխարհը, իրենց անձնական զգացումներն

տրիկ եւ զգայուն երգեր, որոնցից յայտնի են — “Էյ աստղեր”, “Համերգ”, “Սարեբում”, “Իմ սէրը”, “Իմ երգը”, “Ժպտուն աչքեր”, : Ստեղծագործել է ժողովրդական սիրուն պօէմներ, կառուցանելով “Անուշը”, “Մարօն”, “Լօռեցի Սարօն”, : Կենդանա, ցրել է ժողովրդական բանաստեղծութեան անմահ գանձերը, ստեղծելով մեր գրականութեան լաւագոյն դիւցազներգութիւնները “Սասունցի Դաւիթ”, եւ “Թմբկաբերդի առումը”, : Մշակել է ժողովրդական գեղեցիկ լեգենդներ եւ աւանդութիւններ, տալով “Շունն ու կատուն”, “Ախթամար”, “Անբախտ վաճառականներ”, “Անիծած հարսը”, “Արծիւն ու կաղնին”, “Պօղոս Պետրոս”, “Լուսաւորչի կանթեղը”, “Փարւանա”, : Հիւսել է մեր գրականութեան լիբրիական-փիլիսոփայական ամենաառաջին գողտրիկ պոէմը — “Դէպի անհունը” : Արտադրել է մանկական գողտրիկ պատմութիւններ եւ հէքեաթներ : Այլ եւ թողել է մի շարք թարգմանութիւններ Պուշկինից, Լերմոնտովից, Նադսոնից, Կոլցովից, Գէօթէից, Բայրոնից : Այդ մեծ քնարերգակների ազդեցութեան ներքոյ էլ նա կազմակերպուել է :

Ռուս գրականութիւնից նրա վրայ խոր ազդեցութիւն են գործել Պուշկինն ու Լերմոնտովը : “Իբրեւ թնիկ կովկասցի ու շեռնցի, գրում եւ Թումանեան, եւ սիրում եմ Պուշկինի ու Լերմոնտովի երգերն ու պոէմները... Թեպէտ շեռնցի սերն ու շեռնային կեանքի թախիծը, առանց այն էլ, յատուկ են իմ հոգուն, բայց ոռնա բանաստեղծները տուին ինձ պոէմի նոյն իսկ ձեւը, ինչպիսին կրում եմ իմ գրութիւններից շատերը — որովհետեւ մեր գրականութեան մէջ առաջ աղբյուրի պոէմներ ամենեւին չկային”, : Ռուս բանաստեղծական դպրոցի ազդեցութիւնից բացի՝ Թումանեան ներշնչուել է նաեւ անգլիական գրականութիւնից, գլխաւորապէս ազդուել է Շէքսպիրից, որի

մասին գրում է. “Ինձ համար ամենասիրելին մնում ե Շէքսպիրը” : Սակայն Թումանեան աւելի խոր տպաւորութիւններ եւ ազդեցութիւններ ստացել է գիւղական աշխարհից : Նրա մանկութեան շրջանն անցել է հայրենի գիւղում : Գիւղական միջավայրը եւ կեանքն իրենց ուրոյն հոգեբանութեամբ հզօր ազդեցութիւն են գործել նրա հոգու վրայ :

Այդ բոլոր ազդեցութիւններով հանդերձ՝ Թումանեանի տաղանդը ինքնուրոյն է եւ ընածին : Այդ տաղանդը զարգացրել է նա ինքնաշխատութեան դպրոցում՝ եւ կերտել իր ինքնուրոյն արուեստը :

1. Քնարական երգերը :

Թումանեան ոտանավորներ գրելը սկսել է շատ վաղ, Դազարոս Աղայեանի ասելով, 10-11 տարեկան հասակից : Նրա ամենաառաջին ոտանավորն է “Շունն ու կատուն”, խորագրով մանկական քերթուածը, որից յետոյ նա գրեց մի շարք քնարական երգեր, որոնք հետաքրքրական են որպէս բանաստեղծի հոգեբանութեան արտայայտութիւն :

Այդ երգերի մէջ Թումանեան գերազանցապէս անհատական է : Այնտեղ նա չի շօշափում իր ժամանակի կեանքը, իր շրջանի երեւոյթները, այլ, ընդհակառակը, երգում է իր ցաւատանջ կեանքը, իր “խորունկ վէրքերը”, իր հոգեկան զգացումներն ու յոյզերը, իր սէրն ու կարօտը : Երգում է նա մերթ վշտոտ ու թախծոտ, մերթ ծիծաղկոտ եւ ժպտուն : Նրանք աւելի կամ պակաս յաջողուած նուագներ են, որոնք աչքի են ընկնում իրենց պարզութեամբ, զգացումների անկեղծութեամբ եւ պատկերների կենդանութեամբ :

Այդ նուագների մէջ դուք գտնում էք մենաւոր եւ ցաւատանջ մի հոգի, թախծոտ եւ զգայուն մի սիրտ, որ “հալածուած երկնքի ցրուած ամպերի նման” չի կա-

բողանում՝ ոչ մի տեղ ապաստան գտնել:
Նա հսկայ դարդից ընկնում է սար ու ձոր
եւ թափառում իր երազների եւ իր վեր-
քերի հետ: Թափառում է նա ընութեան
գրկում, մեն - մենակ, թախծոտ սրտով:
Շրջում է անտառի խորքերը, սարերի լան-
ջերը, ժայռերի վրայ, ծաղիկների եւ վար-
դերի մէջ: Կէս գիշերին նա յոգնած, տան-
ջուած նստում է սարի ծաղիկների մէջ, հայ-
եացքն ուղղում՝ դէպի մութ կապոյտը, դէ-
պի լուսաշող աստղերը եւ տխուր երգում:

“Ես երգեցի կէս գիշերին,
Եւ աստղերը իմ երգից
Գունատուեցին, դողդողացին
Եւ թափուեցին երկնքից:

Վեհ ընութիւնը նրա հոգու մէջ յա-
րուցանում է մեկամաղձոտ խոհեր եւ զգա-
ցումներ: Բանաստեղծը գգում է, որ պի-
տի գայ մի օր, որ ինքը պիտի մեռնի եւ
ընութիւնը ժպտի իր շիրմի վրայ: Եւ նա
հոգեբանական վերլուծութեան է ենթար-
կում կեանքը: Ի՞նչ է մեր կեանքը: Կեանքն
քը երազ է եւ երազը կեանք: Կեանքն
անցնում է երազի պէս դէպի մահ, դէպի
յաւիտենականութիւն: Սակայն անհունի
մէջ չկայ մահ, այլ միայն սէր, անվերջ
եւ անհատնում սէր: Եւ նա երգում է իր
սէրը, երգում “Ժպտուն աչքերը”, երգում
իր կարօտը: Սակայն սիրոյ մէջ էլ բա-
նաստեղծի զգայուն սիրտը չի ժպտում,
նրա հոգին չի պայծառանում: Թախիծ ու
մորմոք, հառաչանք եւ “սեւ գիշեր” շրջ-
թայում են երգչի սիրտը: Եւ նա միշտ
տխուր, միշտ տրտում թափառում է վի-
րաւոր եւ անմխիթար տենջերով:

Բանաստեղծի հոգեկան այդ մոայլ-
տրամադրութիւնը սակայն երկար չի տե-
ւում: Նա կարողանում է անհատական
վշտի սահմանից դուրս գալ, երբ վերա-
դառնում է հայրենի գիւղը, մտնում նա-
հապետական ժողովրդի մէջ: Այդտեղ նա
նոր երգեր է երգում, նոր բանաստեղծու-

թիւններ հիւսում, եւ ստեղծագործում է
քնարական գողտրիկ պատկերներ: Ահա
այդ պատկերներից մէկը:

“Արի գութան, վարի՛ գութան...
Օրն եկել է ճաշ դառել,
Առը շուռ տուր, խոփիդ դուրքան,
Օրհնեալ է Աստուած, հօրովէլ”:

Հայրենի հողի վրայ Թումանեան այլ
եւս լիրիկական երգիչ չէ: Այնտեղ նրա
քնարը էլ չի հնչեցնում անհատական թախ-
ծոտ երգեր. նա մոռանում է իր զգա-
ցումները, իր “խորունկ վերքերը”: Այդ
երեւոյթը ունի իր հիմնական պատճառը:
Այնտեղ նրա առաջ քացուում է մի նոր աշ-
խարհ, գեղեցիկ եւ վսեմ: Այնտեղ նրա
առաջ կանգնում է կենդանի, ստեղծագոր-
ծող նահապետական մի ամբողջ ժողո-
վուրդ, իր ուրոյն կեանքով: Այդ աշխար-
հը, այդ ժողովուրդը մօտ է բանաստեղծի
սրտին, հարազատ նրա հոգուն: Եւ նրա
սիրտն ու հոգին շղթայուում են այդ ժո-
ղովրդի կեանքով եւ նրա գեղարուեստա-
կան յղացումներին եւ ստեղծագործու-
թեան նիւթ դառնում: Այդ ստեղծագոր-
ծութիւնների մէջ Թումանեան գեղջկա-
կան երգիչ է, գիւղական նկարիչ: Այդտեղ
էլ կայանում է նրա տաղանդի ոյժը, նրա
բանաստեղծական արժանիքը:

Գիւղի ընութեան եւ գիւղական ժո-
ղովրդի պատկերը Թումանեան ամենալաւ
կերպով արտայայտիչ է իր պօէմաների մէջ:

2. Պոէմները:

Պոէմների մէջ Թումանեան գերա-
զանցօրէն գիւղի բանաստեղծ է: Նա սրն-
ուել եւ կերպարանուել է գիւղական միջա-
վայրում, մի խաշնարած լեռնական ժո-
ղովրդի ծոցում:

Նա խորապէս ուսումնասիրել է գիւ-
ղական աշխարհը, թափանցել լեռնական
ժողովրդի հոգեբանութեան մէջ, ծանօթա-

ցել նրա ապրումների եւ յոյգերի, նրա խոհերի եւ վշտերի հետ: Եւ այդ բոլորը դրոշմել է իր պոէմաների մէջ:

Այնտեղ հայ գիւղի կեանքն է ցուանում, գիւղական իրականութիւնը բիրեղանում: Այդ տեսակէտից Թումանեանի պոէմաներն անգուգական են: Բայց գիւղական միջավայրի եւ իրականութեան ո՞ր կողմն է Թումանեան առանձնապէս պատկերացնում: Դիւատորապէս նա գիւղական կեանքի հոգեկան կողմն է ցուցահանում, գծում է գիւղի բարոյական աշխարհայեացքի պատկերը:

Այդ պատկերի մէջ կարմիր թելի նման անցնում է նահապետական բարոյականութեան, «հոգ աղաթի» երկաթէ օրէնքը, որ գերազանցօրէն իշխում է գիւղական մի ամբողջ հասարակութեան վրայ: Մի ամբողջ ժողովուրդ տնքում է այդ օրէնքի դաժան շղթաների մէջ: Գեղջուկների աշխարհայեացքը, հոգին ու միտքը, կամքն ու խիղճը, հաւատն ու բարքերը ենթակայ են «աղաթի», դաժան իշխանութեան ներքոյ: Անգամ գիւղի իգիթները գալարուում են նրա կապանքների մէջ:

Գիւղում ամեն ինչ ընթանում է «աղաթով», որովհետեւ դա նահապետական մի աւանդ է, «ընտանեկան մի սրբութիւն»: Եւ այդ սրբութեան անունով առաջանում են գիւղական սրտանմիկ դրամաները: Խամրում է գիւղում ինք տարեկան մատող մի կեանք, աղաթի անունով: Վրիժառուութեան կարմիր գնդակով ընկնում է գիւղի իգիթը, աղաթի անունով: Խորտակուում է սիրող սրտերի ջերմ սէրը, աղաթի անունով:

Բարոյական քայքայման այդ պատկերները գծել է Թումանեան իր պոէմաներով: Այդտեղ նրա տաղանդը ուժեղ է, խորը, գերազանց: Այդտեղ նրա վրձինը խօսուն է, կենդանի, շարժուն: Այդտեղ նրա պատկերները ընական են, որոշ եւ

յատակ, ուր միտք կայ, զգայմունքների խորութիւն կայ, թոխք կայ, կեանք կայ: Դուք տեսնում էք նրա զծած պատկերները եւ խորապէս տպաւորուում:

Գիւղական այդ պատկերներից մէկը «Անուշն», է:

(Հորհրդանշան)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ԿՈՄԻՏԵՍ ՎԵՐԴԱՊԵՏ

—

I.

Երաժիշտը:

Զուր կնք սպասում որ տաղանդաւոր արուեստագէտը վերադառնայ դարձեալ մեր մէջ, իր քաղցր ձայնով արցունքներ խլէ մեր աչքերից եւ մեզ տանէ պտտյնելու Արաքսի եւ Նփրատի ափերն, Ալագեագի եւ Արարատի փէշերը: Մեր ականջները էլ չեն լսում այն համերգները, երբ բոլորս միասին այդ կախարդական ձայների ազդեցութեանը տակ ճամբորդում էինք Հայաստանի ձիւնապատ լեռների գագաթները: Կանաչ արօտներ եւ հազարադոյն ծաղիկներ էին անցնում մեր աչքերի տակով:

Մեծ տառապողն էր որ կը խօսէր այնտեղ, մեծ համբը, մերթ ախուր ու վըշ տարեկ իր «Կռունկ» երգին մէջ, մերթ յուսալից Մազթաղինացիին ողբերովը, մերթ ուղմական՝ Սիփանի սիւգերուն տակ, մերթ կեանքով առլուն՝ իր լէլներուն այնքան անոյշ, այնքան բնատոհմիկ մեղդիներուն յանկերգներովը¹:

Նա որ այնքան մեծ յաջողութեամբ հայ երգը տարաւ հասցրեց Ալպեան սպի-

¹ Վ. Բաճեան «Ազատամարտ», 1910